

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Генеральне Консульство Республіки Польща у Харкові

МІСЦЕ УКРАЇНИ У ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО

Матеріали міжнародного круглого столу

Харків, ХНПУ імені Г. С. Сковороди

31 березня 2017 р.

Харків
2017

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол № 8 від 21.11.2017 р.)

Збірник видано за фінансової підтримки
Генерального Консульства Республіки Польща у Харкові –
співорганізатора проведення міжнародного круглого столу
«Місце України у геополітичних концепціях Юзефа Пілсудського»

МІСЦЕ УКРАЇНИ У ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО: Матеріали міжнародного круглого столу (Харків, ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 31 березня 2017 р.) / за ред. С.О. Серякова; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х.: Колегіум, 2017. – 120 с.

АНОТАЦІЯ

У фокусі уваги авторів книги перебуває насамперед непересічна фігура польської історії ХХ століття, один з творців Другої Речі Посполитої, Начальник держави Юзеф Пілсудський. Аналіз цієї особистості здійснюється з багатьох перспектив – Української революції 1917 – 1921 рр., польського і білоруського національно-культурних рухів, історії політичної думки, аналізу історіографічного образу і літературного портрету Маршала. Спільними зусиллями українські і польські науковці намагаються спростувати існуючі уявлення про те, що Юзеф Пілсудський не належить до українського історичного дискурсу. Навпаки доводиться, що “українське питання” було важливою складовою геополітичних конструкцій Маршала (і насамперед – його східної політики), а бачення Юзефом Пілсудським майбутнього України таки відрізняється від того хрестоматійного образу, який активно поширювала радянська пропаганда.

Збірник адресується широкому колу читачів, які цікавляться історією України і Польщі, але не схильні шукати легкого розв’язання й прочитання добре відомих історичних сюжетів.

На обкладинці зображено – Симон Петлюра і Юзеф Пілсудський у Вінниці, 1920 р.

ISBN 978-966-97655-5-0

© Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, 2017.

© Генеральне Консульство Республіки Польща у Харкові, 2017.

© Наукова редакція. С. Серяков, 2017.

© Переклад. В. Єрьомін, К. Колісник, В. Ярова, 2017.

© Автори статей, 2017.

ЗМІСТ

<i>Валентин Єрьомін, Сергій Сєряков</i>	ПЕРЕДМОВА.....	4
<i>Маріуш Машкевич</i>	ОБРАЗ БЕЗПЕЧНОЇ ЄВРОПИ В КОНЦЕПЦІЯХ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО (ВИБРАНІ ПИТАННЯ)	15
<i>Олена Андрущенко</i>	НАРИС Д. С. МЕРЕЖКОВСЬКОГО «ИОСИФ ПІЛСУДСКИЙ» У СВІТЛІ МІФОЛОГІЗАЦІЇ	44
<i>Геннадій Корольов</i>	КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ У ТЕКСТАХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ: СТАВЛЕННЯ, ТРАДИЦІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ КАНОН	52
<i>Ян Яцек Брусський</i>	НАЧАЛЬНИК ДЕРЖАВИ ТА УКРАЇНСЬКА СПРАВА. УКРАЇНА У КОНЦЕПЦІЯХ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО В 1918-1921 РР.	66
<i>Максим Потапенко</i>	УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ЦЕНТРАЛИ НА УКРАЇНІ У 1917-1918 РР.	80
<i>Геннадій Дедурін</i>	БІЛОРУСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ Ю. ПІЛСУДСЬКОГО У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ ПІСЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЖИМУ «САНАЦІЇ»	90
<i>Григорій Кондратюк</i>	ПОЛЬСЬКА ГРОМАДА КРИМСЬКОЇ АРСР І ПОЛІТИКА ВЛАДИ ЩОДО НЕЇ В 1920-Х РР.	103
<i>Валентин Єрьомін</i>	«КОРПОРАЦІЯ» ЯК ПЛАТФОРМА ПОШИРЕННЯ ІДЕЙ ТАБОРУ «ПІЛСУДЧИКІВ» В КИЄВІ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	113
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ		119

Ян Яцек Брусський

НАЧАЛЬНИК ДЕРЖАВИ ТА УКРАЇНСЬКА СПРАВА. УКРАЇНА У КОНЦЕПЦІЯХ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО В 1918-1921 РР.

Ставлення Юзефа Пілсудського до українського питання аналізували вже не раз – аналізували компетентно та глибоко¹. Тому чи варто повертатися до цієї справи? Чи є ще можливість сформулювати нові висновки, які могли би змінити наші погляди? Здається, що – незважаючи на все – так. На щастя, ми маємо багато (несподівано багато!) висловлювань Пілсудського про українські справи. Вони дуже різноманітні і часто, принаймні на перший погляд, суперечливі, але власне тому вони навіть сьогодні залишають історикам великий простір для дискусій. Проте є один суттєвий недолік. Матеріал, про який йдеться, стосується майже виключно 1918-1921 років. Джерела з інших періодів, що характеризують погляди Пілсудського на українське питання, є нечисленні, тому не дозволяють категорічно визначити його думки. Інша проблема – це недостатня кількість текстів *stricte* програмного характеру. Ті, що маємо, – це головним чином певна невелика кількість неавторизованих інтерв'ю для преси, листів та інструкцій, а також свідчення, які залишили співрозмовники Коменданта. Ця остання група джерел завдає найбільше проблем з інтерпретацією.

---

¹ Dziewanowski M.K. *Joseph Pilsudski: A European Federalist, 1918-1922*. – Stanford, 1969; Wandycz P. *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-20 // Zeszyty Historyczne*. – 1967. – Z. 12. – S. 3-24; Suleja W. *Józef Pilsudski*. – Wrocław, 1995 (та наступні видання); Idem. *Pilsudski a Petlura // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa / red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka*. – Toruń, 1997. – S. 113-129; Okulewicz P. *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Pilsudskiego w latach 1918-1926*. – Poznań, 2001; Nowak A. *Polska i trzy Rosje: Studium polityki wschodniej Józefa Pilsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*. – Kraków, 2001 (та наступні видання); Pisuliński J. *Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923*. – Wrocław, 2004 (друге видання – Toruń, 2013); Idem. *Józef Pilsudski a Ukraina (1918-1922) // Arcana*. – 2006. – Nr 2 (68). – S. 101-128.

Перші відомі нам висловлювання Пілсудського щодо українських справ датуються початком ХХ ст., коли він ще був одним із лідерів Польської соціалістичної партії. Зауваження ці доволі лаконічні. Вони повністю вписуються в програму ПСП, яка провіщала відродження демократичної Речі Посполитої, організованої «на принципі добровільної федерації»². У 1901 р. Пілсудський писав: „Для нас був би бажаний добровільний федеральний союз як Литви, так і України з Польщею, і щодо Литви, то для неї ми просто не бачимо іншої форми автономного існування, як тільки у тісному союзі з Польщею, але з Україною нас об'єднували би взаємини більш свободні”³. Трохи ширше висловився він на тему майбутнього давніх земель Речі Посполитої два роки потому, на сторінках часопису «Walka». Проте у цьому тексті він зосередився на литовській проблемі, не прийняв також однозначного рішення щодо евентуальної федерації: чи утворяться «три або дві зовсім окремі, незалежні республіки, чи об'єднуються вони у якийсь федеральний союз більш-менш тісний – це справа майбутнього». Вирішити цю справу мав «працюючий народ Польщі, Литви та Русі [України - ЯЯБ]»⁴. Пілсудський в той час не був глибоко зацікавлений українською справою, доволі низько оцінював також потенціал українського національного руху. У меморандумі для японського МЗС 1904 р. він вказував, що наддніпрянські українці «знаходяться ще на початкових стадіях опозиційного розвитку та доти неспроможні до боротьби за свої права»⁵.

Ця оцінка не стосувалася українців з територій Габсбургської монархії, які мали, на його думку, більшу національну свідомість та були краще організовані. Пілсудський познайомився з ними ближче у пізніші роки, під час

---

² Hauser P. *Federacyjna wizja Rzeczypospolitej w poglądach Józefa Piłsudskiego i próba jej urzeczywistnienia w latach 1918-1921* // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa... – S. 18.

³ Grünberg K. *Polskie koncepcje federalistyczne 1864-1918*. – Warszawa, 1971. – S. 84; Pisuliński J. *Józef Piłsudski a Ukraina* // Arcana. – 2006. – № 2. – S. 102.

⁴ Piłsudski J. *Nasze stanowisko na Litwie* // Walka. – 1903. – Nr 3; Piłsudski J. *Pisma zbiorowe: Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych*. / red. L. Wasilewski. – T. II. – Warszawa, 1937. – S. 223.

⁵ Piłsudski J. *Pisma zbiorowe...* – T. II. – S. 249-258.

свого перебування у Галичині. Ми маємо інформацію про його зустріч із одним із лідерів місцевого національного руху Кирилом Трильовським, а також про виступ з лекцією для членів української стрілецької організації «Січ», під час якої доповідач закликав слухачів до спільної з поляками боротьби проти Росії⁶. Проте нічого не вказує на більш регулярні контакти Коменданта з українцями або конкретніші пропозиції співпраці.

Українська справа опинилася в центрі уваги Пілсудського лише у листопаді 1918 року. Негайно після повернення з інтернування у німецькому Магдебурзі та прийнявши кермо влади над Віслою, польський очільник був змушений визначити своє ставлення до кривавого конфлікту, який спалахнув у Східній Галичині. На відміну від більшості польських політиків Пілсудський вважав цю територію другорядною, а українсько-польське протистояння розглядав як «непотрібну боротьбу», або просто «безглузду війну», як висловився його близький співпрацівник Леон Василевський⁷. Це виникало з глибокого переконання Начальника держави, що Польща повинна домовитися з українською державністю, яка формується над Дніпром, а «джерело руської справи» знаходиться не у Львові, а в Києві⁸. Це не означало, що він легковажив війну у Галичині, у чому звинувачували його опоненти. Про пріоритетне

---

⁶ Лекція відбулася в 1911 р. у будинку повітової «Січі» у Львові. З Трильовським Пілсудський зустрівся два роки пізніше в Кракові. Степанів О. *На передодні великих подій: власні переживання і думки 1912-1914*. – Львів, 1930. – С. 9; Trylowski K. *Moja znajomość z Józefem Piłsudskim // Niepodległość*. – 1933. – Т. VIII. – З. 1 (18). – S. 443-448; Jędrzejewicz W., Cisek J. *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego*. – Т. I. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1994. – S. 216; Tomczyk R. *Z dziejów ukraińskiego ruchu paramilitarnego w Galicji: Towarzystwo Gimnastyczne i Straży Ogniowej „Sicz” // Przegląd Zachodniopomorski*. – 2009. – Т. XXIV. – S. 155-156.

⁷ Заява емісара Пілсудського, ген. Юзефа Лесьневського, під час зустрічі з представниками Тимчасового правлячого комітету (Tymczasowy Komitet Rządzący) у Львові, 19 січня 1919 // Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce [далі: AIJP]. - Adiutantura Generalna Naczelnego Wodza [далі: AGNW]. – Т. 15. – К. 156; звіт ч. 1 Василевського з Парижа, 3 квітня 1919 // *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne: 1919: styczeń-maj* / red. S. Dębski. – Warszawa, 2016. – Dok. 255. – S. 588. Пор. також: Wandycz P. *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej...* – S. 5.

⁸ Це цитата з інструкції Пілсудського для Тадеуша Розвадовського від 28 листопада 1918. Див.: Suleja W. *Piłsudski a Petlura // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa* / red. nauk. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. – Toruń 1997. – S. 116; Nowak A. *Polska i trzy Rosje...* – S. 209.

ставлення Пілсудського до цієї проблеми свідчить багато джерел. Польські дії проти українців Начальник держави трактував як акт самооборони, намагаючись чітко відділити мілітарні питання від політичних рішень. У листі до генерала Болеслава Рої від 16 листопада 1918 р. він писав: «Ми зовсім не вирішуємо наперед, як врешті-решт здійсниться розмежування між Руссю та Польщею, проте не можемо допустити, щоб нас вирізували та грабили»⁹. У подібному тоні були витримані інструкції Пілсудського для Міхала Сокольницького, якого вислано до Парижа для проведення переговорів з Польським національним комітетом. Начальник держави висловлювався за тимчасову військову окупацію спірних територій – без остаточного вирішення політичного боку справи. Виступаючи проти громадської думки країни, він був готовий у цей час згодитися на поділ Східної Галичини, хоч із збереженням Польщею Львова та дрогобицького нафтового басейну¹⁰. Ця пропозиція, яку польський очільник повторював у наступні місяці, була проте відкинута українською стороною.

Ставлення Пілсудського змінилося після збройного захвату польськими силами всієї провінції у липні 1919 р. Згідно з думкою Начальника держави це мало вирішити на довгий період справу приналежності спірної території. У травні 1920 р. Казімеж Світальський занотував зміст інструкції для переговорів з греко-католицьким митрополитом Андреем Шептицьким: «Згідно з переконанням Коменданта справа Східної Галичини залишається принаймні для сьогоденного покоління вирішена так, як була вирішена дотепер»¹¹. Так само категорично zareагував пізніше Пілсудський на спробу повернутися до дискусії про майбутнє Галичини, яку вчинив Головний отаман Симон Петлюра: „тут *vis maior* [вирішальна для долі цих земель], – стверджував він, – є думка

⁹ Piłsudski J. *Pisma zbiorowe* / red. K. Świtalski. – T. V. – Warszawa, 1937. – S. 22. Пор.: Okulewicz P. *Koncepcja "międzymorza"...* – S. 29.

¹⁰ Wandycz P. *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej...* – S. 5; Nowak A. *Polska i trzy Rosje...* – S. 208-209; Pisuliński J. *Józef Piłsudski a Ukraina...* – S. 104-105.

¹¹ Świtalski K. *Diariusz 1919-1935* / red. A. Garlicki, R. Świętek. – Warszawa, 1992. – S. 48.

Польщі»¹². Тим не менш він був схильний до певних концесій для галицьких українців. У інструкції від травня 1920 року, про яку вже йшлося, стверджував, що приналежність провінції до польської держави не виключає «вирішення цієї справи таким чином, щоб співіснування обох народів було кращим»¹³. При цьому не ясно, чи він мав на думці признание автономії Східній Галичині, за що виступали тоді польські соціалісти, чи скоріш – і це припущення здається більш правдоподібне – розвинуте українсько-польське самоврядування.

Як вже згадувалося, з точки зору Начальника держави на першому плані була справа Наддніпрянської України. Щодо сил молодого держави, яку там створювали, він мав великі сумніви, проте доброзичливо вболівав за українців, які могли стати союзниками Польщі у змаганні з Росією. Це чітко видно вже з перших інструкцій, переданих Пілсудським делегатам, яких він вислав у грудні 1918 р. до Парижа. Вони мали «не виступати занадто проти України», а «скоріше, висловлюватися за самостійну формацію української держави» і зберігати щодо неї «дружній нейтралітет»¹⁴. Пілсудський вже у той час ясно усвідомлював, що жодний російський режим не змириться добровільно із втратою України. Він також оцінював, що великі держави – всупереч очікуванням влади у Києві – не дадуть підтримки українцям, виступаючи, скоріше, за нероздільність давньої імперії. У зв'язку з цим він сподівався, що Українська Народна Республіка під напором і більшовиків, і білих, позбавлена допомоги Заходу, раніше чи пізніше схилиться до союзу з Польщею¹⁵.

Перші контакти між Варшавою та Києвом відбулися на зламі 1918-1919 р., пізніше завмерли однак на довгий час. Характерно, що упродовж наступних місяців ми не маємо майже висловлювань Пілсудського на тему взаємин з Україною. Сам Начальник держави мовчав, хоч справа у цей час була частою темою у текстах публіцистів, пов'язаних з його табором.

¹² Ibidem. – S. 60; Suleja W. *Piłsudski a Petlura...* – S. 126.

¹³ Świtalski K. *Diariusz...* – S. 48-49.

¹⁴ Nowak A. *Polska i trzy Rosje...* – S. 217.

¹⁵ Jędrzejewicz W., Cisek J. *Kalendarium...* – T. II. – S. 50; Pisuliński J. *Józef Piłsudski a Ukraina...* – S. 106.

«Замороження» взаємин з УНР мало цілу низку причин. Найбільш очевидним було об'єднання цієї держави у федерацію з Західноукраїнською Народною Республікою, що автоматично, хоч і не безпосередньо, втягнуло Київ у конфлікт з Польщею за Східну Галичину. Острота цього спору фактично виключала досягнення угоди, незважаючи на те, що частина наддніпрянських лідерів на чолі з головою Директорії, Головним отаманом Симоном Петлюрою розуміла значення зближення з Варшавою та намагалася злагодити настрої галицьких українців.

Адже слід зауважити, що парадоксально, незалежно від усіляких пов'язаних з цим ускладнень, своєрідний стан призупинення взаємин між Польщею та УНР був у цей час зручний для Пілсудського. До осені 1919 р. він не був готовий до великої гри українською картою. Обмежувало його ставлення держав Антанти, які однозначно підтримували сили «білої» Росії та вимагали від Польщі підтримки цієї лінії. Завдання Пілсудському не полегшував також недоброзичливий щодо співпраці з українцями стосунок більшості польської громадської думки, яка піддавалася впливам національної демократії.

Це у жодному разі не означає, що українське питання зникло з поля зору Начальника держави. Безсумнівно, він усвідомлював тісний зв'язок між розвитком ситуації на Дніпрі та на Віслі. Він висловив це у березні 1919 р. в інтерв'ю для французького часопису „Le Petit Parisien”: «Атака [більшовиків] на Польщу є залежна насамперед від українського питання [...]. Якщо українська справа буде вирішена на їх користь, то тоді вони підуть на Польщу»¹⁶. «Замороження» контактів з українцями, про яке вже згадувалося, мало *notabene* у значному ступені уявний характер. Від пізньої весни 1919 р. тривали, хоч з різною інтенсивністю, неофіційні переговори між представниками Польщі та Директорії. Пілсудський вважав їх за дуже важливі, проте не надавав їм надмірно швидкого темпу, збираючи власні сили та очікуючи, коли до налагодження формального українсько-польського співробітництва дозріють і наддніпрянський партнер, і Антанта.

¹⁶ Інтерв'ю від 16 березня 1919 р. // Piłsudski J. *Pisma zbiorowe...* – Т. V. – S. 67.

Очікувані обставини склалися восени 1919 р. Ще у липні здійснилася головна умова порозуміння – вирішення збройного конфлікту у Східній Галичині. Боротьба закінчилася тим, що поляки витіснили західноукраїнські сили за Збруч. Це відкрило дорогу до подальших переговорів і підписання 1 вересня договору про перемир'я. Проте ключовим було те, що наприкінці 1919 р. чітко намітився крах білих армій. Розгром Денікіна збільшував значення польського фактору у рахунках великих держав і поширював простір для дій Пілсудського на Сході. Кризис у той час відбувався також у потенційного партнера Польщі – Директорії УНР. У тактичному короткостроковому вимірі це сприяло здійсненню планів Начальника держави. Сили Петлюри, витіснені на території Західної Волині та Поділля, відчайдушно шукали союзника у боротьбі з більшовиками. Цю слабкість використала польська сторона, пропонуючи українцям альянс та дипломатичне визнання – однак ціною дуже суттєвих територіальних концесій. У декларації від 5 грудня 1919 р., а потім у політичному договорі, підписаному в ніч 21-22 квітня 1920 р., зазначено, що влада УНР визнає приналежність до Польщі Східної Галичини, а також – для Начальника держави це було важливе із стратегічних причин – західних повітів Волині¹⁷.

Квітневий договір, який у поточній свідомості функціонує під назвою пакту Пілсудський–Петлюра, від моменту свого підписання отримував скрайні оцінки. Не бракувало апологетів, які писали про братній союз «вільних з вільними», проте однаково часто представляли його у темних фарбах - як прояв імперіалізму польської сторони та капітулянтства української. Сьогодні ми дивимося на цей договір, скоріш, як на вираз трізвої, позбавленої ілюзій політики, яка давала користь обом сторонам. Витіснений з власної території уряд УНР, який переживав складні хвили, був, безсумнівно, слабкішим партнером, якого поляки примусили піти на поступки. Тим не менш союз з

---

¹⁷ Детальніше про етапи польсько-українських переговорів від січня 1919 р. до квітня 1920 р. див.: Wandycz P. *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej...* – S. 6-18; Bruski J.J. *Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919–1924.* – Kraków, 2000. – S. 99-140; Pisuliński J. *Nie tylko Petlura...* – 2 wyd. – S. 110-247.

Польщею давав йому перший від кількох місяців реальний шанс на відбудування та укріплення власної державності. Правильно, мабуть, оцінює договір від квітня 1920 р. Пьотр Вандич, коли пише: «Українсько-польський договір не виникав з бажання поневолити Україну, але не був також якимсь альтруїстським договором, з якого Польща не мала отримати жодної вигоди. Як більшість міжнародних договорів, він був результатом спільних інтересів. Слабкіша сторона платила концесіями за отриману допомогу та підтримку»¹⁸.

Імперіалістичні мотиви, які ніби-то керували Пілсудським, охочо підкреслювала історіографія часів Народної Польщі. Класичну інтерпретацію, витриману у такому дусі, представив біограф Пілсудського, Анджей Гарлицький. На думку цього автора, Начальник держави не шукав реального союзника з української сторони, оскільки українці – слабкі та залежні від нього – були потрібні тільки як "підставна фірма"¹⁹. Тезис про чисто інструментальне трактування Пілсудським договору з УНР повторюється також сьогодні. Послідовники цієї точки зору звертаються до запису розмови Пілсудського з ген. Антонієм Лістовським, знайденого у 90-ті роки Анджеєм Новаком. Начальник держави переконував у травні 1920 р. командувача Другої армії, яка діяла на Україні, що «Петлюра тут не відіграє жодної ролі, він є знаряддям і більш нічим»²⁰. Чи дійсно ми можемо визнати цю цитату достовірною інтерпретацією інтенцій Пілсудського? Я особисто маю сумніви. Подібні висновки робить видатний знавець справи Влодзімеж Сулея, який зауважує, що аргументація Коменданта «виразно змінювалася у залежності від того, для чийх вух була призначена»²¹. Так, мабуть, було і тоді. У розмові з військовим, який симпатизував поглядам ендеків, Начальник робив акцент на стратегічних причинах кампанії, оперуючи при цьому простою та зрозумілою риторикою сили та національного егоїзму. На полях зауважу, що у розмовах, які він вів у

¹⁸ Wandycz P. *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej...* – S. 20.

¹⁹ Garlicki A. *Józef Piłsudski, 1867-1935.* – Warszawa, 1990. – S. 225.

²⁰ *Rozmowy z Józefem Piłsudskim: Z „Dziennika” gen. Antoniego Listowskiego / opr. A. Nowak // Arcana.* – 1998. – Nr 5 (23). – S. 44. Поп.: Nowak A. *Polska i trzy Rosje...* – S. 605.

²¹ Suleja W. *Piłsudski a Petlura...* – S. 122.

цей же час з британцями, насамперед акцентував господарські вигоди, пов'язані з походом на Україну, хоча з інших джерел відомо, що та сторона справи найменше його цікавила.

Низка передумов вказує на те, що Пілсудський вважав фактичне зміцнення українського союзника пріоритетним. Це особливо стосувалося збройних сил УНР, відтворюваних з польською допомогою, у глибокій конспірації, вже від початку 1920 р. Українська армія, яка була б здатна самотійно, без підтримки поляків, утриматися на власній території, була надзвичайно потрібна Начальнику держави, який усвідомлював диспропорцію сил між Річчю Посполитою та більшовицькою Росією. Не маємо конкретного висловлювання Пілсудського на цю тему, проте здається, що його думка була близька формулюванням конфіденційної записки, яка зберіглася в архівах Генеральної ад'ютантури Верховного командувача. «Ми не можемо дозволити собі, - читаємо в цьому документі, – такого комфорту, як Німеччина при творенні української армії - уявної, удаваної; ми не можемо створювати папірових солдатиків, яких потім ми самі будемо роззброювати [...]. Ми також є надто слабкі, щоб тільки із своєї бази – з Польщі, і розраховуючи тільки на ті сили, що маємо тепер, вести всю роботу»²².

Яку роль мала відіграти Україна у перебудованій за планом Юзефа Пілсудського Східній Європі і як ця держава мала бути пов'язана з Польщею? Ім'я Начальника пов'язують з так званою федераційною програмою. Проте у міркуваннях Пілсудського про Україну майже ніколи не з'являлося слово «федерація». В той же час він послідовно повертався до концепції України як самостійної держави, «бар'єру», який надійно відділить Польщу від Росії. Пілсудський передбачав, що держава, яка вже самим фактом свого існування

---

²² АИР. – АГНВ. – Т. 24. – К. 48. Автором неподписаного меморандуму був ймовірно Станіслав Стемповський, який під час походу на Київ був одним з двох "мужів довір'я" Пілсудського в уряді УНР. Про те, що польський провідник справді турбовався про швидку розбудову української армії та про її належне обладнання, свідчать між іншим його листи до прем'єра Леопольда Скульського й ген. Казімежа Соснковського від травня 1920 р. *Listy Józefa Piłsudskiego / opr. K. Świtalski // Niepodległość. – 1972. – Т. 7 (po wznowieniu). – S. 106-115.*

стає поводом для обурення кожного режиму у Москві, залишиться у перманентному конфлікті з північним сусідом. Цим вона буде, в певному сенсі, приречена на союз з Річчю Посполитою. Важливим елементом цієї концепції було об'єднання України узами союзу з іншими сусідами Росії – балтійськими республіками та Румунією. У зв'язку з цим посланники Пілсудського намагалися, щоб УНР отримала дипломатичне визнання членів блоку, який створювано (це закінчилося успіхом тільки у випадку Латвії й Фінляндії), і доправили до участі українців у конференції балтійських держав, яка пройшла у серпні 1920 р. у Булдури²³.

Політичні калькуляції не змінювали факту, що Начальник усвідомлював собі від початку ключове *stricte* мілітарне значення захоплення України. Ще наприкінці 1919 р., говорячи про вибір мети можливого польського наступу, пояснював Богуславу Медзінському: „Не через Москву дорога. Це правда, що більшовиків треба побити, і невдовзі, поки ще не зміцніли. Треба змусити їх до того, щоб прийняли вирішальну сутичку, і побити їх так, щоб пам'ятали руський місяць. Проте, щоб це досягнути, треба їм натиснути на так боляче місце, щоб не могли відхилитися та втекти. Москва не таке місце. Київ, Україна – це їх вразливий пункт. З двох причин: по-перше, Москва без України опиниться під загрозою голоду, по-друге, якщо наше порозуміння з українцями просунеться далі, якщо над ними [більшовиками] повисне загроза створення незалежної України, то вони не зможуть цим ризикувати і змушені будуть прийняти остаточну сутичку»²⁴. Військова активність Польщі на Україні мала простягнутися до лінії Дніпра, отже до кордонів І Речі Посполитої, що було пов'язане з проголошеним польською стороною принципом скасування поділів і т.зв. дезанексії. Пілсудський говорив: «Входячи вглиб України, але тільки до кордонів 72 року, тим самим ми не визнаємо поділів [Польщі], і проголошуючи самостійність на тих землях, ми ніби виправляємо помилки наших предків»²⁵.

²³ Детальніше див.: Bruski J.J. *Petlurowcy...* – S. 162-164, 193-204.

²⁴ Miedziński B. *Polityka wschodnia Piłsudskiego // Zeszyty Historyczne.* – 1975. – Z. 31. – S. 6.

²⁵ *Rozmowy z Józefem Piłsudskim...* – S. 42-43; Nowak A. *Polska i trzy Rosje...* – S. 601.

На територіях далі на сході українці мали діяти самостійно. Також армії УНР Пілсудський визначив завдання взяти Одесу. Здається, польський очільник правильно передбачав, що від захоплення українцями цього важливого чорноморського порту залежатиме евентуальне визнання Директорії на Заході²⁶.

Пілсудський багато разів підкреслював, що польська окупація України матиме короткочасний, перехідний характер: як пояснював наказ Верховного командування, повинна бути «розрахована не на роки, а на місяці»²⁷. Тому так важливе було для нього, щоб український партнер швидко став самостійним. Це питання було, ймовірно, найслабкішим пунктом всієї концепції і викликало у Пілсудського великі вагання. «В тім-то й річ, – говорив до ген. Лістовського, – чи ця Україна повстане, чи має достатньо сил та людей, щоб створитися і організуватися, адже вічно сидіти тут ми не можемо»²⁸. Свої дії вважав, як він висловився в інтерв'ю для лондонської газети „Daily News”, своєрідним експериментом. «...даю тепер українцям можливості. Якщо їм вдасться, то вдасться, не досягнуть успіху, то не матимуть його. Є два способи навчити людей плавати. Я віддаю перевагу киданню їх до глибокої води [...]. Це власне роблю з українцями»²⁹.

Сподівання на швидку відбудову української держави і масову підтримку уряду Петлюри остаточно не виправдалися, хоч головна причина провалу польської кампанії була інша. Проте союз довів свою вартість. Українське військо залишилося на боці Польщі, відважно сражаючись під час бойового відступу, а пізніше обороняючи Східну Галичину від більшовиків. Своїх зобов'язань не дотримала, на жаль, друга сторона. Незважаючи на успішний у кінцевому рахунку розвиток ситуації, від справи УНР несподівано легко

²⁶ *Listy Józefa Piłsudskiego*. – S. 107, 114; Okulewicz P. *Koncepcja „międzymorza”*... – S. 165. На важливість захоплення українцями Одеси слушно звертає увагу у своїй новій книжці Анджей Новак. Nowak A. *Pierwsza zdrada Zachodu: 1920 – zapomniany appeasement*. – Kraków, 2015. – S. 137-141.

²⁷ Цитата з наказу від 8 травня 1920 р. Kutrzeba T. *Wyprawa kijowska 1920 roku*. – Warszawa, 1937. – S. 57; Grzegorzczak T. *Wyprawa kijowska*. – Toruń, 2014. – S. 174.

²⁸ *Rozmowy z Józefem Piłsudskim*... – S. 43; Nowak A. *Polska i trzy Rosje*... – S. 605.

²⁹ Інтерв'ю від 16 травня 1920 р. // Piłsudski J. *Pisma zbiorowe*... – T. V. – S. 158.

відмовилися польські переговірники під час мирної конференції у Ризі. Залишається спірним питання, чи Пілсудський дійсно не мав там поля для маневру, відсунутий від прийняття рішень політичними противниками, чи свідомо розіграв спектакль, скидаючи на своїх опонентів відповідальність за поховання федераційної програми. Залишається фактом, що він був у той час глибоко переконаний, що Польща нездатна – через вичерпання матеріальне та моральне – продовжувати війну з більшовиками. У грудні 1920 р. він ділився своїми думками з групою довірених командувачів: «Ми повинні знову взяти Київ та Мінськ, щоб об'єднати федерацією або унією з Польщею всю Україну, Білорусь та Литву. На жаль, я не спроможний це зробити. Польща цього не хоче, для неї чужі ягеллонські ідеї, а крім того, Польща сильно вичерпана довгою війною, наша армія дуже перевтомлена... і бідна. Ні, ми не можемо виконати цього завдання»³⁰.

Слід зауважити, що ризькі постанови Пілсудський не вважав дуже важливими. Підписане порозуміння трактував на початку як короткочасне перемир'я, очікуючи незабаром відновлення дій радянської сторони³¹. На початку, у жовтні–листопаді 1920 р., він не виключав ще іншого розвитку ситуації. Тоді певні надії пов'язував з самостійною акцією союзників Речі Посполитої – армії УНР, загонів ген. Станіслава Булак-Балаховича і російської армії генерала Бориса Перемикіна, які намагалися продовжувати боротьбу з більшовиками. Проте ця спроба не вдалася, а недавні товариші поляків по зброї знайшли притулок на території Польщі як політичні та військові емігранти. Ми знаємо, що завдяки особистому втручання маршала армія УНР мала у місцях інтернування відносно добрі матеріальні умови і почесний статус. Пілсудський намагався також – хоч був все більше і більше обмежений у своїх діях ставленням політичних партій – розкрити захисний зонтик над політичною діяльністю українських виходців. У жовтні 1921 р. з люттю відреагував на спроби польської влади порушити право притулку. Йдеться про договір

³⁰ Jędrzejewicz W., Cisek J. – *Kalendarium...* – Т. II. – S. 220

³¹ Wasilewski L. *Józef Piłsudski, jakim Go znałem.* – Warszawa, 1935. – S. 224.

Домбський-Карахан, який передбачав видалення з Польщі керманічів еміграції, що Пілсудський прямо назвав «торгівлею живим товаром»³². Можливостей протистояти подібній торгівлі у той час він мав вже небагато, проте йому вдалося за допомогою Генрика Юзевського законспірувати у Варшаві та зберегти від видалення Симона Петлюру³³.

Дії такого типу мали вже тільки морально-символічне значення. Наприкінці 1921 р. вони остаточно втратили свою актуальність, а плани Начальника держави щодо розіграння української карти були відсунуті на невизначене майбутнє. Українське питання від цього моменту залишалось для Пілсудського справою внутрішньої політики Польщі або елементом широкого прометеївського проекту, який здійснювали за дозволом маршала, але вже без його активної особистої участі. Що дуже характерно – про українські справи Пілсудський практично перестав висловлюватися, а його окремі записані уваги на цю тему стосуються скоріш другорядних питань.

Роблячи висновки, слід зауважити, що проблема України залишалася у центрі уваги Юзефа Пілсудського порівняно недовго – трохи понад два роки, від його повернення з Магдебурга до підписання Ризького мирного договору. Проте у той час це було безсумнівно одне з найважливіших питань, яке цікавило Начальника держави. Без перебільшення можна сказати, що українська справа була для нього ключем до вирішення ширшої проблеми – російської. Не має сумнівів, що Пілсудський бажав, щоб на Дніпрі утворилася незалежна і – що більш суттєво – здатна до самостійного протистояння Росії українська республіка. Вона мала бути ключовим елементом буферної зони, своєрідного «паса безпеки» Польщі на Сході. Ставлення Начальника держави до України не слід, звичайно, ідеалізувати. Безсумнівно, взаємини Варшава-Київ в його концепції не мали бути взаєминами симетричними. У цьому союзі Пілсудський відводив Польщі головну роль, а від партнера очікував серйозних

³² Świtalski K. *Diariusz...* – S. 101.

³³ Józewski H. *Zamiast pamiętnika (2) // Zeszyty Historyczne.* – 1982. – Z. 60. – S. 124-126; Idem. *Życie konspirowane // Karta.* – 1991. – Nr 5. – S. 54-55.

поступків, особливо у справі українсько-польського розмежування. У політиці Пілсудського щодо України можна побачити сильні елементи патерналізму, але її метою не було на певно поневолення східного сусіда. Цю політику, хоч не була вона вільна від внутрішніх протиріч і частково базувалася на надмірно оптимістичних припущеннях, сьогодні, ймовірно, слід оцінити як принципово раціональну, не позбавлену шансів на успіх.

Jan Jacek Bruski

Chief of State and the Ukrainian Question: Ukraine in the Political Concepts of Józef Piłsudski, 1918-1921.

Ukraine, as an independent "buffer" state, allied with Poland, was to play a principal part in Józef Piłsudski's grand political scheme (not quite accurately dubbed a "federalist programme") which envisaged the breaking down the Russian empire into the series of self-governing national territories. The policy conducted by Chief of State led to the conclusion of the Polish-Ukrainian treaty in April 1920. It was an unequal and asymmetric agreement, but given the circumstances benefited both sides. The Polish-Ukrainian alliance provided the unique opportunity to implement Piłsudski's far-reaching geopolitical project. Eventually, however, it ended in failure. After 1921, the Ukrainian question became for Piłsudski primarily an internal policy issue.

Keywords: Józef Piłsudski, Polish-Ukrainian relations, Polish foreign policy, a federalist programme (concept), the Polish-Ukrainian alliance of 1920.